

Г.В. ТИМЧИШИН

Ботанічний сад Львівського національного університету імені Івана Франка
Україна, 79014 м. Львів, вул. М. Черемшини, 44

РЕПРОДУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕЯКИХ ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ RHODODENDRON L.

*Наведено результати вивчення біологічних особливостей цвітіння 16 таксонів роду *Rhododendron L.* і насінневої продуктивності рослин 8 видів, інтродукованих у Ботанічному саду Львівського національного університету імені Івана Франка, які свідчать про успішну адаптацію рослин до нових умов зростання.*

Про успішність адаптації рослин до нових умов існування свідчить стабільність системи насінневого відтворення, тому питанням цвітіння і плодоношення інтродуцентів приділяється значна увага у наукових дослідженнях [8, 9, 12].

У світовій флорі деревних рослин налічується понад 850 видів роду *Rhododendron L.* та близько 29 тис. сортів. У практиці декоративного садівництва та озелененні використовують лише 316 видів роду [8], в Україні інтродуковано 160 таксонів [5], а в Ботанічному саду Львівського національного університету імені Івана Франка — 125 [7]. Збагачення дендрофлори Західного регіону України новими високодекоративними рослинами, до яких належать рододендрони, є актуальним завданням.

Асортимент колекції роду *Rhododendron* у Ботанічному саду Львівського університету розширюється. 62 таксони цвітуть, 48 — плодоносять. Плодоношення одних видів досить рясне, а інших, при рясному цвітінні, — слабке або майже відсутнє.

Метою дослідження було виявлення адаптаційних можливостей рододендронів при інтродукції на заході України та відбір перспективних рослин роду для широкого впровадження.

Матеріали та методи

Об'єктами дослідження були 16 таксонів — 8 видів та 8 культиварів (Labe, Brunella, Cherie, Rosebud, Kazuko, Marilee, Mary Helen, Janny), які зростають у колекціях ботанічного саду. Види походять з Північної Америки (*Rh. arborescens* (Pursh) Torr., *Rh. occidentale* (Torr. et Gray), *Rh. calendulaceum* (Michx.) Torr., *Rh. prinophyllum* (Small) Millais), Західного Полісся України, сходу Західної Європи, Малої Азії, Кавказу (*Rh. luteum* Sweet), Кореї, Японії (*Rh. kaempferi* Planch., *Rh. yedoense* Maxim., *Rh. schlippenbachii* Maxim.). Дослідження проводили за загальноприйнятими методиками [3, 10, 11].

Якість пилку видів рододендронів досліджували за методикою І.Н. Голубінського [3]. Пилок для пророщування брали зі свіжозібраних під час масового цвітіння пиляків і пророщували в чашках Петрі. Визначення життєздатності пилку проводили шляхом пророщування його на живильному середовищі (10 % розчин сахарози, який є оптимальним для рододендронів [3, 8]). Пилок пророщували на світлі за кімнатної температури 18–24 °С. Огляд препаратів і підрахунки проводили за допомогою мікроскопа «МБИ-3».

Результати та обговорення

Для з'ясування питань формування репродуктивної системи у рододендронів проведено дослідження [13–15]. Отримані ре-

зультати свідчать, що в умовах Львова початкові стадії органогенезу перебігають нормально. Порушення у процесі мейозу виникають у деяких ранньоквітучих видів, що зумовлено весняними перепадами температур і високою вологістю повітря.

Цвітіння

Цвітіння інтродуцентів — це важливий критерій пристосування рослин до нових умов зростання. Наші спостереження за цвітінням рододендронів засвідчили, що їхні квітки розкриваються впродовж світлової частини дня. Першими з'являються квітки у нижньому та середньому ярусах куща і лише потім у верхньому. Процес розкриття бутонів майже в усіх досліджуваних таксонів триває 2–3 доби, починаючи з нижньої частини суцвіття. За швидкого підвищення температури повітря процес цвітіння скорочується, а за повільнішого — подовжується. Тривалість періоду цвітіння

рододендронів в умовах Львова становить 70 днів (22.04–30.06). Види рододендронів за строком цвітіння умовно розподілені на три групи: 1) ранньовесняні — цвітіння з 22 квітня до 5 травня; 2) пізньовесняні — цвітіння з 6 по 30 травня; 3) ранньолітні — цвітіння з 1 по 30 червня.

Досліджені у 2004–2006 рр. таксони віднесено до двох фенологічних груп: пізньовесняної та ранньолітньої (табл. 1). Сума ефективних температур під час цвітіння ранньовесняної групи становила 150–250 °С, пізньовесняної — 438,6–647,9 °С. Види рододендронів відрізняються також за тривалістю цвітіння однієї квітки, суцвіття і рослини в цілому. Найдовше (27–29 діб) квітують суцвіття *Rh. luteum* та *Rh. occidentale*. Найбільш швидко (через 8–10 діб) опадають квітки у *Rh. schlippenbachii* та культивара *Brunella*. Найінтенсивніше цвітіння мають *Rh. luteum*, *Rh. prinophyllum*,

Таблиця 1. Фенофази та інтенсивність цвітіння рододендронів в умовах м. Львова (середні дані за 2004–2006 рр.)

Вид	Цвітіння				Забарвлення квіток
	початок, дата	кінець, дата	тривалість, дні	інтенсивність, бали	
	<i>Пізньовесняні</i>				
<i>Rh. schlippenbachii</i>	07.05±4 дні	18.05±3 дні	12±4	4,0±0,9	Біло-рожеве
	<i>Ранньолітні</i>				
<i>Rh. luteum</i>	14.05±5 днів	10.06±7 днів	27±3	4,9±0,5	Жовте
<i>Rh. calendulaceum</i>	16.05±3 дні	29.05±4 дні	14±2	4,5±0,1	Оранжеве
<i>Rh. kaempferi</i>	15.05±4 дні	25.05±5 днів	11±4	3,5±0,5	Карміново-лососеве
<i>Rh. yedoense</i>	10.05±5 днів	23.05±3 дні	14±3	3,8±0,6	Світло-бузкове
<i>Rh. prinophyllum</i>	13.05±5 днів	30.05±3 дні	18±3	4,9±0,2	Світло-рожеве
<i>Rh. occidentale</i>	21.05±4 дні	18.06±5 днів	29±4	4,8±0,5	Біло-жовте
<i>Rh. arborescens</i>	22.05±7 днів	06.06±4 дні	16±3	4,5±0,2	Біле
'Berryrose'	20.05	05.06	13	4	Рожево-кармінове
'Brunella'	25.05	02.06	8	5	Червоне
'Cherie'	21.05	10.06	20	3	Червоно-оранжеве
'Kazuko'	27.05	06.06	10	4	Червоне
'Marilee'	15.05	29.05	15	5	Червоне
'Mary Helen'	28.05	10.06	14	4	Біле
'Rosebud'	26.05	12.06	17	5	Рожеве
'Janny'	24.05	08.06	15	3	Малинове

культивари Rosebud і Brunella. Їхнє цвітіння оцінюється 4,9–5,0 балами. Найменш інтенсивне цвітіння у молодих (2-річних) рослин Rh. yedoense, культурварів Cherie та Janny — 3,0–3,8 бала, але з віком інтенсивність цвітіння посилюється.

У кліматичних умовах Львова досліджувані види рододендронів, розмножені з насіння, зацвітають на 4–5-й рік, а культуварі, розмножені вегетативно (живцюванням), — на 2–3-й рік.

Часто з першим цвітінням пов'язане перше плодоношення, але здебільшого плоди не утворюються. У міру зміцнення рослини рясно цвітуть, і кількість плодів збільшується. Спостерігали повторне цвітіння Rh. luteum, Rh. occidentale у II–III декаді серпня та I декаді вересня, але плоди не зав'язувалися, а весняне цвітіння наступного року послаблювалося.

Запилення та насіннеутворення

Рододендрони — перехреснозапильні рослини, для квіток яких властива дихономія і протандрія [4]. У кліматичних умовах Львова під час цвітіння рододендронів квітки відвідують комахи, найчастіше — джмелі, які здійснюють запилення, сприяючи утворенню життєздатного насіння.

Для формування насіння інтродуцентів велике значення має фертильність пилку

[8, 12], тому ми вивчили життєздатність пилку. Якість пилку рододендронів добре досліджена в Ботанічному саду Латвійського університету [8]. В Україні пилки цих рослин досліджували в Ботанічному саду Чернівецького університету [1] та у дендропарку «Софіївка» (м. Умань) [2].

Результати наших досліджень наведено в табл. 2.

За життєздатністю пилку рододендрони розподілили на три групи: з великою часткою пророслого пилку (74–85 %), середньою (52–65 %) та низькою (1–8 %). Установлено, що кліматичні умови Львова сприятливо впливають на розвиток якісного пилку. Дослідження показали, що більшість інтродукованих видів рододендронів мають високу якість пилку, що є передумовою насіннеутворення.

Плодоношення — це етап репродуктивного циклу від зав'язування плодів до їхнього повного дозрівання [9]. Регулярне плодоношення і висока схожість насіння є важливими показниками адаптації рослин до нових умов зростання [10–12]. Строки настання окремих фаз та їхня тривалість визначають ритм плодоношення, властивий тому чи іншому виду. В умовах ботанічного саду найшвидше дозрівають плоди у Rh. occidentale (III декада вересня— жовтень), у решти видів плоди дозрівають до кінця

Таблиця 2. Якість насіння залежно від життєздатності пилку рододендронів (середні дані за 2005–2006 рр.)

Вид	Життєздатність пилку, %	Якість насіння		
		повнозернистість, %	маса 1000 насінин, г	лабораторна схожість, %
Rh. arborescens	74±1,50	100	0,1657±0,094	92±1,2
Rh. calendulaceum	75±2,00	58	0,1390±0,050	51,2±1,5
Rh. kaempferi	65±1,75	68	0,1145±0,0010	62,5±1,5
Rh. occidentale	52±1,90	83	0,1698±0,0039	75,5±3,6
Rh. prinophyllum	0,9	—	—	—
Rh. schlippenbachii	85±1,20	100	0,4600±0,0058	90,4±1,3
Rh. luteum	74±1,20	98	0,2360±0,0019	91,3
Rh. yedoense	8,0	—	—	—

Таблиця 3. Частота зав'язування плодів та насіннева продуктивність деяких видів листопадних рододендронів

Вид	Частота зав'язування плодів				Насіннева продуктивність		
	2004 р.	2005 р.	2006 р.	середнє	кількість плодів, шт.	кількість насінин у плоді, шт.	кількість насінин на 1 особину, шт.
<i>Rh. arborescens</i>	80,0	71,5	91,2	77,6	38	30 – 98	1140 – 3724
<i>Rh. calendulaceum</i>	0,9	1,5	0,8	1,1	12	32 – 80	384 – 960
<i>Rh. occidentale</i>	65,5	70,0	51,0	62,2	132	67 – 190	8844 – 25080
<i>Rh. luteum</i>	5,5	53,3	82,1	47,0	167	94 – 230	15698 – 38410
<i>Rh. schlippenbachii</i>	67,5	70,2	53,1	63,6	30	45 – 170	1350 – 5100

вегетації, розкриваються ще пізніше — у листопаді.

В умовах інтродукції період від цвітіння до початку дозрівання плодів триває 116–167 діб. Плід рододендронів — п'ятигніздна коробочка циліндричної (*Rh. arborescens*, *Rh. luteum*) або яйцеподібної (*Rh. schlippenbachii*) форми, багатонасіннева. Діаметр плода рододендронів варіює у межах 0,26–5,29 мм, довжина 0,42–27,59 мм. Найменші плоди у *Rh. yedoense* (діаметр —

0,26 мм, довжина — 0,42 мм), найбільші у *Rh. luteum* (0,50 мм та 13,47 мм відповідно). Масове дозрівання плодів відбувається за середньодекадної температури повітря 7–10 °С.

Проведено дослідження насінневої продуктивності *Rh. arborescens*, *Rh. calendulaceum*, *Rh. luteum*, *Rh. occidentale*, *Rh. schlippenbachii* (табл. 3). У схему дослідів входили: визначення кількості квіток у суцвітті, кількості квіток, які з'явилися у суцвітті

Таблиця 4. Морфометрична характеристика насіння рододендронів, інтродукованих у Ботанічному саду ЛНУ ім. Івана Франка (середні дані за 2005–2006 рр.)

Вид	Колір насіння	Маса 1000 насінин, г	Кількість насінин в 1 г	Довжина насіння, мм	Ширина насіння, мм
<i>Лісовий тип насіння</i>					
<i>Rh. arborescens</i>	Коричневий	0,1857±0,0031	4700	2,34±0,07	0,71±0,03
<i>Rh. calendulaceum</i>	Світло-коричневий	0,2290±0,0050	4100	2,47±0,05	0,69±0,05
<i>Rh. luteum</i>	Жовтувато-коричневий	0,2360±0,0019	5200	2,68±0,27	0,80±0,14
<i>Rh. occidentale</i>	Коричневий	0,1698±0,0039	5950	1,97±0,06	0,68±0,03
<i>Альпійський тип насіння</i>					
<i>Rh. kampferi</i>	Червонувато-коричневий	0,1145±0,0010	8000	2,30±0,09	0,30±0,05
<i>Rh. schlippenbachii</i>	Червонувато-рудий	0,4600±0,0058	2100±240	1,90±0,06	0,80±0,02
<i>Rh. yedoense</i>	Рудий	0,0580±0,0030	14925	1,25±0,07	0,50±0,02

після запліднення, кількості насінин у плоді та суплідді. Насіннева продуктивність є біологічною особливістю виду і відіграє важливу роль у насінневому відтворенні. Дані табл. 3 свідчать, що у досліджених рододендронів насіннева продуктивність є різною. Найбільшою кількістю насінин (230 шт.) у плоді та найбільшою часткою повнозернистого насіння (98%) відрізняється *Rh. luteum*, найменшою кількістю (32–80 шт.) та середньою часткою повнозернистого насіння (58%) — *Rh. calendulaceum*. Найбільшу кількість насінин на одну рослину за всі роки дослідження утворював *Rh. luteum* — 15 698–38 410 насінин, найменшу — *Rh. calendulaceum* (384–960 шт.).

Отже, успішне плодоношення рододендронів в умовах інтродукції залежить від кліматичних умов року, якості пилку та наявності комах-запилювачів.

Насіння рододендронів дрібне, з дуже коротким зародком і великим ендоспермом. За відносною величиною зародка і ендосперму А. Мартін виділив 5 груп та 15 типів насіння [19]. Згідно з цією класифікацією насіння рододендронів належить до типу насіння малих розмірів з коротким і дуже маленьким зародком, тонкогніздо-сітчастою шкірочкою. За даними М.С. Шаталіної [17], довжина зародка *Rh. luteum* становила 1,15 мм, діаметр — 0,3 мм, довжина ендосперму — 1,6 мм, ширина — 0,7 мм. У *Rh. caucasicum* L. і *Rh. ponticum* Pall. ці показники були ще меншими: довжина зародка — 0,5–0,6 мм, ширина — 0,1 мм; довжина ендосперму — 1,2 мм, ширина — 0,5–0,6 мм.

За класифікацією А. Мартіна [19], насіння рододендронів, інтродукованих в умовах Ботанічного саду Львівського університету, належить до двох типів: альпійського і лісового (табл. 4).

Як видно з табл. 4, серед досліджуваних рододендронів найбільше насіння було у *Rh. luteum*, *Rh. calendulaceum*, *Rh. occidentale*, найдрібніше — у *Rh. yedoense*, найважче — у *Rh. schlippenbachii*. За даними А.У. Зарубенка [5, 6], маса 1000 насінин *Rh.*

schlippenbachii становить 0,514 г (рослина культивується у Ботанічному саду ім. акад. О.В. Фоміна Київського національного університету ім. Тараса Шевченка); за даними Л.В. Вегери [3] — 0,372 г (дендропарк «Софіївка»).

Порівняння морфометричних параметрів насіння досліджених рододендронів з літературними даними [1, 2, 6, 8] свідчило про незначні відхилення у рослин, які зростають у різних умовах.

Висновки

Вивчення ритмів цвітіння рододендронів в умовах культури у Ботанічному саду ЛНУ ім. Івана Франка показало, що його початок і тривалість залежать від метеорологічних умов року. Вирішальними факторами є температура і кількість опадів.

За термінами цвітіння досліджувані інтродуценти віднесено до двох феногруп: пізньовесняної і ранньолітньої.

Досліджувані види і культивари відзначаються щорічним рясним (3,5–5,0 балів) цвітінням і можуть бути рекомендовані для використання в озелененні.

Більшість видів мають пилок високої якості (52–85%), що в кліматичних умовах Львова забезпечує добре насіннеутворення, повнозернисте (58–100%) з високим відсотком схожості (51–92%) насіння.

1. Ванзар О.М. Інтродукція рододендронів у Північній Буковині: Автореф. дис. ...канд. біол. наук. — К., 1998. — 16 с.

2. Вегера Л.В. Біоекологічні особливості та культура рододендронів в умовах Правобережного Лісостепу України / За ред. д-ра біол. наук, проф. М.А. Кохна. — Умань: АЛМІ, 2006. — 196 с.

3. Голубинский И.Н. Биология прорастания пыльцы. — К.: Наук. думка, 1974. — 368 с.

4. Жизнь растений / Под ред. акад. АН СССР А.Л. Тахтаджяна. — М.: Просвещение, 1981. — Т. 5, ч. 2. — С. 88–95.

5. Зарубенко А.У. Культура рододендронів в Україні: Монографія. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. — 175 с.

6. Зарубенко А.У. Особенности плодоношения и семенная продуктивность рододендронов в условиях Киева // Тез. докл. VII Всесоюз. конф. «Экологические проблемы семеноведения интродуцентов» — Рига: Б. и., 1984. — С. 33–34.

7. Каталог деревних рослин Ботанічного саду Львівського національного університету імені Івана Франка / За ред. А.І. Прокопів. — Львів: Вид-во ЛНУ, 2010. — 74 с.

8. Кондратович Р.Я. Рододендроны в Латвийской ССР. Биологические особенности культуры. — Рига: Зинатне, 1981. — 332 с.

9. Левина Р.Е. Репродуктивная биология семенных растений (Обзор проблемы). — М.: Наука, 1987. — 96 с.

10. Методика фенологических наблюдений в ботанических садах СССР / Совет ботанических садов. — М.: Изд-во ГБС, 1975. — 27 с.

11. Методические указания по семеноведению интродуцентов. — М.: Наука, 1980. — 64 с.

12. Некрасов В.И. Основы семеноведения древесных растений при интродукции. — М.: Наука, 1973. — 279 с.

13. Тимчишин Г.В. Цвітіння рододендронів в умовах міста Львова // Інтродукція і збереження рослинного різноманіття. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 2000. — Вип. 3. — С. 50–53.

14. Тимчишин Г.В., Горб Л.К. Развитие чоловічого гаметофіту у видів з роду *Rhododendron* L. // Вивчення онтогенезу рослин природних та культурних флор у ботанічних закладах Євразії. — Київ; Львів, 1994. — С. 237–238.

15. Тимчишин Г.В., Горб Л.К. Развитие генеративних органів рододендронів в умовах інтродукції // Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. — 1999. — Вип. 1. — С. 88–89.

16. Тимчишин Г.В., Горб Л.К. Биология плодоношения рододендрона Ледебура // Вопросы обогащения генофонда в семеноведении интродуцентов: Тез. докл. — М.: Б. и., 1987. — С. 136–137.

17. Штаталина М.С. Эколого-морфологические особенности некоторых видов кавказских рододен-

дронов: Автореф. дис. ...канд. биол. наук. — М., 1966. — 21 с.

18. Davidian H.H. *Rhododendron* species. Azaleas. — Portland, Oregon, 1995. — Vol. 4. — 184 p.

19. Martin A.C. The comparative internal morphology of seeds // Am. Midland Naturalist. — 1946. — Vol. 36. — P. 513–660.

Рекомендував до друку М.І. Шумик

Г.В. Тимчишин

Ботанический сад
Львовского национального университета
имени Ивана Франко,
Украина, г. Львов

РЕПРОДУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕКОТОРИХ ПЕРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РОДА RHODODENDRON L.

Приведены результаты изучения биологических особенностей цветения 16 таксонов рода *Rhododendron* L. и семенной продуктивности растений 8 видов, интродуцированных в Ботаническом саду Львовского национального университета имени Ивана Франко, которые свидетельствуют об успешной адаптации растений к новым условиям произрастания.

H.V. Tymchyshyn

Botanical Garden
of Ivan Franko L'viv National University,
Ukraine, L'viv

REPRODUCTIVE CAPACITY OF SOME REPRESENTATIVES OF RHODODENDRON L. GENUS

Results of study of flowering features of 16 *Rhododendron* L. taxa and seed productivity of 8 species introduced to Botanical Garden of Ivan Franko L'viv National University are given. The results indicate on successful adaptation of the plants to new growing conditions.